

Birkás Antal

Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei

Political and Economical Views of Luther and Calvin

Összefoglalás

Írásomban Luther és Kálvin politikával és gazdasággal kapcsolatos nézeteire fókuszálok. Luther politikai nézetei esetében az ún. kettős kormányzat felfogását mutatom be, míg Kálvin esetében az alkotmányeszmé megerősödéséhez való hozzájárulását elemzem röviden. Ezt követően – némiképp részletesebben – ismertetem Luther és Kálvin legfontosabb nézeteit a gazdasággal kapcsolatban. Írásomban ismertetem a reformátorok kamattal, uzsorával, banki tevékenységgel kapcsolatos nézeteit is. Luther az uzsorakamatot teljes egészében elvetette. Kálvin azonban a pénz kamatos „gyümölcsöztetését” megengedhetőnek tartotta. Lényeges ugyanakkor, hogy Kálvin a hitelezést nem engedi „szabadjárá”. A méltányosság és a szeretet törvényét szem előtt tartva a hitelezéssel kapcsolatban különböző szabályokat állított fel a reformátor.

Summary

In my essay, I concentrate on teachings of Luther and Calvin related to politics and economy. In the case of Luther and his teachings on politics, I analyse his so-called „theory of two kingdoms”, while in the case of Calvin, I discuss his impact on the idea of constitution. Subsequently I discuss their teachings on economy in detail. In my essay, I also outline the reformers’ views connected with interest, usury and banking. Luther rejected usurious interest in its entirety. However, Calvin considered the profitable way of investing money with interest allowable. At the same time, it is essential that Calvin did not allow free hand to giving on credit. Having the law of fairness in sight, the reformer established some various rules connected with credit.

DR. BIRKÁS ANTAL PHD, kormánytisztviselő, Emberi Erőforrások Minisztériuma (antal.birkas@emmi.gov.hu).

Luther és Kálvin nézetei messze túlnyúlnak a teológia határain. Gondolatainknak következményei szinte az élet valamennyi területén tetten érhetők. Igaz ez a jog, természettudomány, művelődés, zene mellett a politika és a gazdaság esetében is. Érdemes hát – ez alkalommal – a két nagy reformátor politikával és gazdasággal kapcsolatos nézeteit röviden szemügyre venni.

LUTHER ÉS KÁLVIN POLITIKAI NÉZETEI

Elsőként a két reformátor politikával kapcsolatos nézeteiről szólok. E tág témakörön belül két területre fókuszálok – véleményem szerint ezek kettejük legmaradandóbb gondolatai, hatásai a politika területén. Az egyik Luther ún. kettős kormányzat felfogása („két birodalom elmélet”), a másik Kálvin, illetve a kálvinizmus alkotmányeszmével kapcsolatos tanítása.

LUTHER KETTŐS KORMÁNYZAT (KÉT KORMÁNYZAT) FELFOGÁSA

Luthert többször kérdezték a világi felsőbbiségről, illetve az uralomról, továbbá a felsőbbiség részéről megnyilvánuló erőszakról, a neki való engedelmisségről. Tanácsait szinte mindig kérésre írta. Így történt ez a témánk szempontjából leglényegesebbnek mondható két tanulmány esetében is, *A világi felsőbbiségről*, illetve a katonák hivatásáról szóló, *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása?* című tanulmány esetében. Az előbbi tanulmányt Svarzenberg báró, illetve Stein Farkas weimari prédikátor kérésére írta, 1523-ban (munkáját fejedelme testvérének, János hercegnek ajánlotta), míg az utóbbit Kram Aszkaniusz lovag kérésére, 1526-ban. Ezekből a tanulmányokból egyértelműen kirajzolódik az ún. kettős kormányzat felfogása (két birodalom elmélete), amelynek hatása felbecsülhetetlen és máig ható.

Luther felfogásának lényege a következő: a magát, és tegyük hozzá – különösen napjainkra is figyelve – a környezetét is tönkretenni akaró embernek – Luther szerint – kétféle úton is segítségére siet az Isten.¹ A világot és az embereket kormányzó Istennek egyik határozott válasza a felsőbbiség és a törvény. Isten a törvények „külső rendjével” és az azt felügyelő világi hatalmakkal („a kardot viselő világi felsőbbiséggel”) őrzi e világnak, a földi világnak az életét (ez Istennek az „idegen” munkája). A másik út, amivel a bűnös ember segítségére siet az Isten, természetesen az evangélium („Isten igaz műve” – mondja Luther). Ez utóbbit a Krisztusban hívők és őt valóban követők (keresztények, „krisztusiak”) számára adta az Isten. Ez azonban nem jelenti azt, mondja Luther, hogy a keresztényeknek ne kellene betartaniuk a törvényeket – miként azt némelyek Luther korában gondolták, és akik mindenféle „világi” törvény nélkül akartak élni. A Krisztust követők engedelmisséggel tartoznak a hatalomnak és a törvényeknek, bár, mondja Luther, ők a törvénytől is többet tesznek, önszántukból, hisz „a gyümölcsfának nincs szüksége jogkönyvekre, ő anélkül is gyümölcsöt terem, hisz ez a természete”.²

Mindez Luther saját szavaival: „Mert kétféle felsőbbiséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinek rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ez által az emberek jámborakká és igazakká legyenek, és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet.

Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbbség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszerítessenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.”³ Azaz Luther számára Isten válasza kettős: az evangélium útja, illetve a kard, a felsőbbség útja. Isten jobb kezével a benne hívőket kormányozza, az evangélium által, míg a bal kezével a benne nem hívőket kormányozza, „a jog által, s ha kell, annak kényszerítő ereje által” – miként azt C. G. Schweitzer írja. („The left hand is the Law with its discipline and if need be its coercion.”)⁴ Azonban – és ez talán a leglényegesebb – Isten az Ura mindkét „dimenzióknak”, a „lelki birodalomnak” és a „világinak” egyaránt. A két birodalom („a két kormányzat”), a két „kormányzati mód” Isten uralma alá tartozik. Vagy miként a már fentebb idézett Schweitzer fogalmaz, számunkra, „moderneknak” számára talán kissé érthetőbben: a két út gyakorlatilag Isten uralmának kétfajta dimenzióját jelöli, két dimenziót, amelyek felett Isten az úr.⁵

Rendkívül fontos, hogy a kettő ne keveredjen össze egymással. Azaz Luther például „elítéli” a világi fejedelem módjára élő, „Velencét ostromló” pápát, miközben a „világiakon” is számon kéri kötelezettségeik elmulasztását. Luther figyelmeztetései ma is helytállóak – gondoljunk a sokszor hangoztatott „politikai kereszténység” és a „közéleti kereszténység” jogos megkülönböztetésére, vagy éppen az egyházak és az állam nemegyszer a „kényelmetlen szomszédság” szavaival leírható kapcsolatára. A kettő együttműködésére van szükség, de nem a kettő – állam és egyház(ak) – céljainak és az általuk használt eszközöknek az összekeveredésére. Ez utóbbit Luther kimondottan az ördög munkájának tekintette.

Luther után néhány szót szólnék Kálvinról, illetve a kálvinizmus hozzájárulásáról az alkotmányeszmé megerősödéséhez.

KÁLVIN ÉS A KÁLVINIZMUS HOZZÁJÁRULÁSA AZ ALKOTMÁNYESZME MEGERŐSÖDÉSÉHEZ

Kálvin – széles politikai látókörével és humanista mentalitásával – fontosnak érezte, hogy feltegye a kérdést: mely forma a legjobb és legmegfelelőbb a kormányzás számára? Kálvin nézetei számos gondolkodóra hatottak a későbbiekben, köztük Abraham Kuyperra vagy éppen Ravasz Lászlóra.

Mik voltak ezek a tanítások? Az első ezek közül Kálvin törvények szerepéről vallott felfogása. Kálvin, ha nem is a mai értelemben vett joguralomról, de a törvények hatalmat korlátozó funkciójáról bőven szól. Méghozzá akkor és ott, amikor a törvényeket az állam egyik legfontosabb, „központi” kategóriájává teszi.⁶ E törvények pedig a felsőbbséget és a „népet” egyaránt kötik. Ez a dimenziója az *Institúciónak* már közvetlen az alkotmányeszmé felé mutat.⁷

A másik lényeges dolog, amit meg kell említenünk Kálvin esetében, az a genfi reformátor egyházalkotmánya. Igaz, a hazai protestáns szakirodalmunkban meghonosodott egyházalkotmány kifejezés helyett célszerűbb lenne inkább az egyházi rendtartás kifejezést használni, amelyet maga Kálvin is használt.⁸ Maga az egyházi rendtartás, amelyet

Kálvin első ízben 1537-ben vezetett be – és ami miatt el is úzták aztán –, 1541-es visszatérését követően pedig a városi tanács is elfogadott, egyfajta szerződésenként is felfogható Kálvin (illetve a városi tanács) és a város között. A rendtartást ugyanis 1542 elején a genfi polgárok gyülekezeteiben tartott szavazással is jóváhagyták! E tényből következik az, hogy protestáns körökben e rendtartást mind a mai napig alkotmánynak tekintik. Szerződés eredménye az, méghozzá kormányzati szerződésé, és nem társadalmié!⁹ Hazai protestáns irodalmunkban az ilyen jellegű szerződést pedig alkotmányként definiálták, elsősorban Tóth Kálmánnak köszönhetően.¹⁰ De a 19. század második felének neves kutatója, Kerkapoly Károly is használja e kifejezést, igaz, vegyesen a rendtartás, rendszabály, constitutio kifejezésekkel.¹¹ Ekként válhatott az az Istennek az emberrel kötött szövetségéből („szerződéséből”) „embernek állammal” kötött szerződésévé.

A Kálvinnál még csak csiráiban meglévő alkotmányeszmét – az ellenállás jól kidolgozott alkotmányos rendszerével – az úgynevezett monarchomachusok vitték tovább. (Közülük többeket is meg lehetne említeni – így például François Hotmant, vagy, ahogy saját kortársai ismerték, Hottomanust, George Buchanant, vagy éppen Johannes Althusiust. Én azonban csak és kizárólag Hotmant elemzem, nem utolsósorban azért, mert Hotman Kálvint kimondottan szellemi atyjaként tiszteli.¹²

A monarchomachusok közé tartozó François Hotman az ellenállás „ösidőktől” meglévő jogát („alkotmányjogi” létét) azzal próbálta meg teoretikusan alátámasztani, hogy kimutatta: a franciák ősi királyai nem öröklés, hanem a nép általi választás útján lettek királyok, az e választás útján létrejövő monarchiában pedig a „szent tanács” (előkelők közössége) közreműködésével egyes kormányforma alakult.¹³ A hatalom e testület és a király között oszlott meg. Az államügyeket alapvetően a szent testület („parlament”) gyakorolta, amelynek jogában állt akár a királyt is leváltania! Miként Hotman fogalmaz, némiképp a fentebbieken is túllépve: „A királyt eltávolító legfőbb hatalom a néphatalom.”¹⁴

A Hotman (Hottomanus) által oly előszeretettel hivatkozott Francogallia érványa még sokáig a politikai irodalom része maradt, kitűnő fegyvert adva a központi hatalom abszolút volta és az egyeduralom ellenében. Jean Bodin épp ezen érveket kritizálva érvelt a fejedelmi szuverenitást megfogalmazó tanítása mellett.¹⁵

Bár Kálvin és Hottomanus elképzelései még mindig távol állnak az alkotmány eszméjétől – ezzel kapcsolatban az első nagyobb lépést Althusius teszi meg –, mégis, az általuk megfogalmazottak, hatalmat korlátozó tanításuk jó táptalaja volt a később megerősödő alkotmányeszmének. Arról nem is beszélve, hogy a genfi példa a későbbi korok felvilágosult gondolkodói számára is tájékozási pontul szolgált. (Takács Imre alkotmányjogász szerint a genfi polgárság 1541-es szavazásával elfogadott „kálvini alkotmány” példa volt Rousseau számára is.) Olyannyira, hogy a referendum útján történő alkotmányozás gondolatát a felvilágosodás filozófusa tulajdonképpen a genfi példából merítette. Igaz, hangsúlyoznunk kell – miként azt már korábban is jeleztem –, hogy a népszavazással elfogadott genfi egyházalkotmány az egyház legfontosabb elveinek és szabályainak gyűjteményeként az alapvető szintű szabályozás egyik korai előképének tekinthető csupán. Az alkotmányeszmé „csírájának”. Az alapvető szintű szabályozás és a szavazás útján történő nép általi elfogadtatása azonban mindenféleképpen előremutató az alkotmány gondolata szempontjából!¹⁶

GAZDASÁG, HIVATÁSETIKA, PÉNZ ÉS KAMAT
– LUTHER ÉS KÁLVIN VONATKOZÓ NÉZETEI

Luther és Kálvin politikai nézetei után rövid esszém második felében a két reformátor gazdasággal kapcsolatos tanítását vesszem szemügyre. Előtte azonban érdemes néhány szót szólni a tulajdonról.

TULAJDON – BIBLIAI FELFOGÁS,
LUTHER ÉS KÁLVIN VONATKOZÓ NÉZETEI¹⁷

A protestáns megközelítéshez híven érdemes elemzésünkkor a Szentíráshoz visszanyúlni. A bibliai (ószövetségi) nahalah szó egyszerre jelent tulajdont és vagyont, birtokot. Az újszövetségi görögben használatos szó (ktéma) sem tesz különbséget „modern értelemben” tulajdon és birtok, vagyon között.

Igen jelentős jogintézmény volt a nagy örömnép évé, a 7x7 esztendő követő 50. év, amikor minden birtokot eredeti tulajdonosának kellett visszaadni. Mindennek az Úr a tulajdonosa! (Isten „az ég és a föld” tulajdonosa, aki azonban részt ad népének/az embereknek tulajdonából. 1Móz 1,28, 1Móz 2,15, 1Móz 17,8 és 5Móz 10,14 igehelyek mind ezt mutatják.) Azaz az ember feltételes használati joggal kapta mindazt, amije van, és annak jó sáfára kell hogy legyen.

Az Újszövetség figyelmeztet, hogy senki ne kösse/kötözze magát a tulajdonhoz. (Lásd: Máté 6,19-ben: „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, ahol a moly és a rozsdá megemészti, és ahol a tolvajok betörnek, és ellopják.”). Lényeges azonban, hogy nem a tulajdon önmagában a fontos („romlott”), hanem a hozzá való viszony! Pál apostol a kapzsiságot bálványimádásnak minősítette (Kol 3,5). (Az őskeresztyén gyülekezetekben Jézus szavára kialakult a javak közössége; ez utóbbi a kolostori életközösségben is megjelent a későbbi századokban. Nagyon fontos – kezdetektől fogva! – a keresztyének egymás és mások iránti szolidaritásvállalása. Ennek fő formája volt a szegények gondozása.)

Luther elvetette a reformáció „radikális szárnyának” tulajdonellenességét. Ő a tulajdont a felebarát iránti kötelezettséggel kapcsolta össze: most már a tulajdonod többé nem a tiéd, hanem a felebarátodé. (Ha jól belegondolunk, azért ez sem volt kevésbé radikális követelmény, mint a tulajdonról és a tulajdonlásról való teljes lemondás.) Azaz a vagyonnal a keresztyén embernek szolgálnia kell. Zwingli Zürichben saját kortársait ekként figyelmeztette: „Nem szabad úgy tekintened ideig való javaidra, mint saját tulajdonra, te csak gondnoka lehetsz azoknak.” Kálvin Genfben pedig állandóan intette a gazdagokat a szegények iránti karitatív cselekvés kötelezettségére.¹⁸

LUTHER ÉS A HIVATÁSETIKA,
LUTHER ÁLTALÁNOS GAZDASÁGFELFOGÁSA

Luthernál a munka hivatásként jelenik meg. Jól mutatja mindezt Weber elemzése *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában. Weber szerint a lutheri bibliafordítás használta először a „Beruf” szót a mai értelemben hivatásként, majd

hamarosan felvette azt az összes protestáns nemzet „világi nyelvébe”. Ehhez – ennek megértéséhez – érdemes némi nyelvi elemzést is segítségül hívni. A német „Beruf” (munka) kifejezés magában hordozza a „rufen”-t, illetve a „Berufung”-ot (elhivatottság, elhívás) is. Azaz a munkáját végző ember Istentől kapott elhívását, a tőle kapott hivatását tölti be; így válik a munka hivatássá, és válik Istent dicsőítő és őt szolgáló cselekvéssé, „szent” magatartássá, etikai, vallásos és erkölcsi dimenziót adva neki.¹⁹ Azaz a szüntelen munkálkodó ember Istent dicsőíti. Ha az elhívás csak Isten országára, a gyülekezetre, a misszióra stb. irányul, akkor az életet felosztjuk egy világi és egy lelki-szellemi tartományra. Jézus Krisztus azonban mindenek felett úr, Ő igényt tart az élet minden területére. (Lásd erről a későbbi „neokálvinista” Abraham Kuyper vonatkozó gondolatait; Kuyper leghíresebb mondata ezzel kapcsolatban így hangzik: „Nincs az életnek egyetlen olyan négyzetméternyi területe, amely ne Krisztus uralma alá tartozna.”)

A munkának és az imádságnak természetesen megvolt a szerepe a korábbi római katolikus tradícióban is, a reformációval azonban új színt és komolyabb vallási-etikai dimenziót kapott a hivatás. A kereszténységben sokáig csak a papi, szerzetesi lelki-szellemi elhivatást tekintették elhívásnak. Ebből fakadt az a torz látásmód, amely a „világi” területet kevésbé tartotta értékesnek. A német reformátor ezt másként látta: számára az elhívás nem a világból való kihívást jelentette, hanem azt a megbízatást, hogy másoknak, és ezáltal Istennek szolgáljunk. A „közönséges” foglalkozások is isteni megbízásból fakadnak, amelyre/amelyekre Isten tesz alkalmassá bennünket.²⁰ Mit jelentett hát az új felfogásban mindez? Elsősorban azt, hogy Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyaránt kedves. „A reformáció nem azzal hozott újat, hogy a munka rangját visszaadta, hanem abban, hogy a világi hivatást az egyházi hivatás szintjére emelte. Az egyetemes papság elve szerint minden keresztyén elhívott, vocatus, és ez nemcsak mennyei elhívására, hanem földi munkájára is vonatkozik” – olvashatjuk Szűcs Ferencnél.²¹

Luther szembehelyezkedett azzal a korabeli felfogással, miszerint csak a papi (egyházi) munka „szent”. Sőt például a szerzetesi életformát kimondottan elvetette. Nem a világtól elzártan kell élni, hanem a világban, a kapott hivatást gyakorolva – hangoztatta Luther.

Fontos azonban megjegyezni, hogy felfogása némiképp „konzervatív”. „Konzervatív” egyrészt abban az értelemben, hogy az egyént a kapott hivatásához „köti”. (Az ember akkor jár el helyesen, ha megmarad abban a hivatásban, amelyben elhivatott.) Ez a fajta látásmód nem igazán ad teret a társadalmi mobilitásnak. De „konzervatív” a felfogása abban az értelemben is, hogy alapvetően a földművelést tartja „igazi” hivatásnak.²² A kereskedelmet ezzel ellentétben kevésbé tartja jónak – ezt elsősorban az e területhez kötődő visszaélések miatt tanítja –, bár annak „létfogosultságát”, a tisztességes nyereséggel számoló kereskedelem fontosságát természetesen elfogadhatónak tartja. „A vásárlás és az eladás” – azaz a kereskedelem – szükségszerű – mondja Luther. Egyedül a luxuscikkek kereskedelmét tartja elfogadhatatlannak, azaz, az olyan cikkekkel való kereskedést, amelyek a „fényűzést” szolgálják (selyem, arany, fűszer stb.). Ez utóbbit azonban nemcsak erkölcsi okok miatt ítéli el, de gazdasági okok miatt is (nemesfém kiáramlásának veszélye, elszegényedés kockázata).

A kereskedelemmel kapcsolatban számos további problémát is megemlít Luther. Ezek közül a legfontosabb az árképzéssel kapcsolatos kritikája. Luther elítéli az árképzés korabeli gyakorlatát, amely véleménye szerint nem más, mint a drágulás/drágítás mesterséges előidézése. Luther az indokolt költségeket, illetve a kereskedő megélhetési költségeinek az érvényesítését tartja elfogadhatónak, és nem a „haszonmaximalizálást”, azaz a haszonszerzés elve helyett a felebarát szeretetét tartja szem előtt.²³ Természetesen a kereskedelemmel kapcsolatban az egyéb visszaélések számos példáját említi meg és ítéli el a német reformátor.²⁴

Mindazonáltal Luther a földművelést „eredetibb” és jobb hivatásnak tekinti. „Luther – a teremtéstörténet utáni korszakra irányítva figyelmét – elsősorban a gazdálkodó (földműves és állattenyésztő) életet tartotta kívánatosnak, és úgy vélte, hogy Isten áldása az, ami gazdagságot ad az ember számára.”²⁵ Luther szerint ezt mutatja a zsidóság története is. A német reformátor véleménye szerint Isten azért „nem engedte” a választott népnek a nyugatra irányuló tengeri kereskedelmet, hogy ezáltal is „megóvjá” őket a „kalmárkodás” nyereszkesző szellemétől és az azzal járó veszélyektől.

KÁLVIN ÉS A HIVATÁSETIKA, KÁLVIN ÁLTALÁNOS GAZDASÁGFELFOGÁSA

Kálvin társadalmi, politikai, gazdasági nézetei – a német reformátoréhoz hasonlóan – mélyen teológiai felismeréseiben gyökereznek. Igaz ez a hivatás gondolatának esetében is. Luther – miként azt korábban már jeleztem – a hivatás fogalmát már a *Római levél* magyarázatakor kiterjeszti minden emberi tevékenységre, és ezzel megszüntet minden minőségi különbségtételt a munka tekintetében: a hivatás fogalmát a hivatalra, tisztségre, megbízásra és végső soron minden emberi tevékenységre (munkára) vonatkoztatja. Kálvin osztja e fenti nézetet: a világi hivatás nála is felértékelődik. Emellett ráadásul a hivatás további teológiai tartalmat nyer Kálvinnál: a világi hivatásgyakorlás a genfi reformátornál a hit megélésének és megtartásának egyik formája lesz.²⁶

Fontos megjegyezni, hogy Kálvin – illetve a kálvinizmus – gazdaságfelfogása eltér Luther „konzervatívként” jellemzett gazdaságfelfogásától. Kálvin az ipart és a kereskedelmet is helyeselte, a hivatás rendes formáinak tekintette azokat, amelyben megmaradva, „hivatásunkat” betöltve Istennek engedelmeskedünk, ha sorsunkkal megelégedve csak tisztességes, törvényes haszonra törekszünk, „ha nem kívánunk igaztalan úton meggazdagodni, s ha nem igyekszünk felebarátunkat vagyonából kiforgatni azért, hogy a miénket növeljük” (Kálvin János). Mivel nincsen olyan „hitvány” feladat, amely ne lehetne értékes Isten szemében, a kereskedelmi tevékenység is elfogadott Kálvin számára – Luther az e területen megmutakozó visszaélések miatt tartotta többre és kívánatosabbnak a földművelést. Szólni kell a reformátorok kamattal, uzsorával, banki tevékenységgel kapcsolatos nézeteiről is.

LUTHER ÉS A KAMAT KÉRDÉSE

Luther az uszorakamatot teljes egészében elvetette. (Fontos megjegyezni, hogy Luther korában – és még inkább azt megelőzően – nem tettek különbséget a kamat és az uszora között; mivel a kamatot sem tartotta a római egyház elfogadhatónak, így annak mértéke – „sima kamat” vagy éppen uszora volta – lényegtelen volt az elvi megítélés szempontjából.) Ezzel kapcsolatban Luther talán leghíresebb mondata – amelyet a hírhedt/híres Fuggerekkel kapcsolatban mondott – így hangzik: „Valóban, ezzel kapcsolatban a Fuggereknek és a velük hasonszőrű társaságoknak is zabolát kellene tenni a szájukra. Hogyan is lehetne isteni és jogos dolog, hogy egy ember élete alatt annyi fejedelmi kincs gyűljön egy rakásra? Nem értek a számításhoz. De azt fel nem foghatom, hogyan lehet száz forinttal egy esztendő alatt húszat, sőt egy forinttal egy másikat szerezni; és ezt mind nem a földművelésből vagy a baromtenyésztésből, mert a vagyon nem emberi elmésségnek, hanem Isten áldásának eredménye. Ezt a világ bölcseire bízom. Én, mint teológus, nem ostorozhatok itt mást, mint a gonosz, botránkoztató külső színt, amelyről Szent Pál mondja: »Őrizkedjete minden gonosz külső színtől« (1Thessz 5,22).”²⁷

Luther a kamatszedést elvileg éppúgy, mint a középkori egyház, bűnös uszorának bélyegzi, és a pénz steril voltát tanítja („nummus nummum non parit”). A mérsékelt kamatot azonban bizonyos esetekben elfogadhatónak tartja, különösen is a felmerülő kár megtérítése esetében. Határozott álláspontja egyértelműen kirajzolódik Johannes Eck teológiaprofesszorral lezajlott vitájában. Eck a fix 5%-os kamatot elfogadhatónak tartotta, míg Luther a kamatot egyértelműen lopásnak tekintette. Luther azt tanította – lásd a kalmárkodásról és az uszoráról szóló írását –, hogy az ember ha pénzt ad „kölcsön”, akkor azt ne várja vissza; ha pedig a „kedvezményezett” azt mégis vissza akarja fizetni, akkor elfogadni csak annyit szabad, amennyit a kölcsönbe adó eredetileg adott.

Luther fentebb ismertetett – kamattal kapcsolatos – véleménye egyértelműen kirajzolódik – talán még erőteljesebben – a papoknak (prédikátoroknak) írt kamattal kapcsolatos tanulmányából, illetve annak érvanyagából.²⁸ Ez utóbbi munkájában bőven és részletesen idézi az ókori „pogány” gondolkodók tanítását is, akik szintén az uszora ellen voltak. Ha ők, a természetes ész fényénél elvetették a kamatot, hogy ne kellene a keresztényeknek sokkal inkább elvetniük azt a Szentírás alapján? – teszi fel a kérdést Luther.

KÁLVIN ÉS A KAMAT KÉRDÉSE

Kálvin a pénz kamatos „gyümölcsötzetését” is megengedhetőnek tartotta (a tanulmányt, amelyből mindez kiderül, Lutherhoz hasonlóan szintén kérésre írta: azt egy Claude de Sachinus nevű, reformáció iránt elkötelezett bankár levelére írta válaszul, amelyet később nyilvánosságra hoztak). A 17. századi kálvinizmus pedig – az ún. puritanizmus – a szakadatlan vagyonszerzést – amelynek gyümölcsét nem lehet felélni, hanem azt újabb, másokat szolgáló vállalkozásokba kell befektetni – pedig Isten és a felebarát szolgálatának tekintette.²⁹

A középkori katolikus egyház a pénz steril voltát tanította: a pénz „szaporodása” természetellenes. Kálvin ezzel a felfogással nem értett egyet. Teológiai oldalról a kamatszedés tilalmának bibliai (ószövetségi) hivatkozásait vonja kritika alá. Emberi (lelki) oldalról pedig hangsúlyozza: nem önmagában a kamat az, ami elfogadhatatlan, hanem a kamatszedéssel együtt járó kapzsiság és zsarnokság az, ami a keresztyén lelkülettel összeegyeztethetetlen.

Kálvin nézeteinek megfogalmazásakor és értékelésekor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy e gondolatok Genf városában születnek meg. A „kapitalizálódó” Genf Kálvin politikai nézetei mellett a gazdaságról alkotott felfogását is befolyásolták. Kálvin saját korának és városának gazdasági életére tekintettel elemzi a hitel mibenlétét és annak funkcióját. Ennek eredményeként tartja elfogadhatónak az ún. „produktív hitelt” – azaz az olyan hitelt, amelyet nyereséget termelő vállalkozásra vesznek fel –, míg a fogyasztói „hitel” esetében Luther felfogását vallja: azért kamat nem számítható fel.

Ha a föld, a termelői eszköz, az áru vagy éppen a ház, amelyet az ember bérbe ad, nyereséget hozhat, érthetetlen, miért kellene ugyanezt a pénztől elvitatni? Kálvin arra a következtetésre jut, hogy a hitelnek számos formája elfogadható: pl. amikor valaki egy rászoruló számára ad hitelt, kamatmentesen, de akár akkor is, ha valaki egy gyümölcsöző vállalkozáshoz nyújt anyagi eszközöket; ez utóbbi esetben az is természetes, ha a hasznot hozó vállalkozás gyümölcséből részesedni akar a hitelező (akárcsak a bérbe adott föld esetében).³⁰

Lényeges ugyanakkor, hogy Kálvin a hitelezést nem engedi „szabadjára”. A méltányosság és a szeretet törvényét szem előtt tartva a hitelezéssel kapcsolatban különböző szabályokat állított fel a reformátor. Ezek közül a legfontosabbak: nem szabad kamatot szedni a súlyos anyagi helyzetben lévőkötől, a hitelezők a privát hasznuk mellett legyenek figyelemmel a köz javára is, tilos átlépni azt a mértéket, amelyet az adott ország törvényei megengednek (ez utóbbi általában 4-6 százalék között mozgott a korabeli Európában). A legfőbb törvény mindenben azonban a szeretet.³¹

A lényeg, hogy Kálvin a korabeli viszonyokat reálisan felmérve, a korábbi bibliaértelmezést és az ókori nézeteket „felülírva”, erős ösztönzést adott a gazdaság fejlődésének a kamattal kapcsolatos újszerű nézeteivel, még inkább azonban – Lutherhoz hasonlóan – a hivatás-etika hangsúlyozásával.³²

ÖSSZEGRZÉS

A protestáns szociáletika – a római katolikus társadalmi tanításhoz hasonlóan – az élet minden területét érinti, áthatja. Szentíráshoz kötöttsége egyértelmű: mély bibliai, teológiai megalapozottságú etika ez, amely természetes módon kíván foglalkozni az élet legkülönbébb területeivel, és kíván választ adni a mai kor kihívásaira is – úgy, ahogy annak idején Luther és Kálvin is érthető módon reflektáltak saját koruk legalapvetőbb kérdéseire, köztük a politikaiakra, gazdaságiakra is. Így kap ma is új értelmet – ahogyan volt akkor is vezérelv a reformátorok számára – a Sola Scriptura elve: zsinórmérték, amely az élet legkülönbözőbb területein tud eligazodást nyújtani az egyén

és a kisebb-nagyobb közösségek számára. A Szentírás nem gazdasági, jogi vagy éppen politikatudományi kézikönyv, mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne mondanivalója a politika, a jog vagy éppen a gazdaság világának a szereplői számára.

JEGYZETEK

- ¹ Nagy Gyula: *Az egyház mai tanítása. Evangélikus dogmatika I.* A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 2000, 266–277. o.
- ² Luther Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel.* In: Masznyik Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai. II. kötet, Wigand F. K. Kiadó, Pozsony, 1906, 370. o.
- ³ Luther Márton: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?* In: Masznyik Endre: D. Luther Márton egyházszervező iratai. V. kötet, Wigand F. K. Kiadó, Pozsony, 1910, 13. o.
- ⁴ Bodensieck Julius: *The Encyclopedia of The Lutheran Church.* Augsburg Publishing House, Minnesota, 1965, 2422. o.
- ⁵ Uo. 2423. o.
- ⁶ Pap Gábor: *Vázlat az alkotmányeszmé szellemtörténeti fejlődéséről.* Kézirat, 5. o.
- ⁷ Lásd Kálvin János: *A keresztény vallás rendszere.* Ref. Főiskola, Pápa, 1910, 749–750. o.
- ⁸ Kálvin sem használta az alkotmány kifejezést ebben az összefüggésben (egyedül a jezsuitáknak volt e korban „etimológiai” értelemben vett alkotmányuk, egyházi szabályzatuk). Helyette az „Ordonnances ecclesiastiques” kifejezést használta. A fogalmi pontosítás annál is inkább lényeges, mert bár a rendtartás a genfi egyház életét szabályozó irat, még hozzá jogi erővel felruházott okmány volt, ám az mégsem tekinthető modern értelemben vett alkotmánynak. Pap, i. m. 5. o.
- ⁹ A fentiekre vonatkozóan lásd Kónya István: *Kálvinizmus és társadalomtörténet. A kálvini szociális doktrína teológiai-elméleti alapjainak bírálata.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 388–389. o.
- ¹⁰ Uo. 90. o.
- ¹¹ Ez utóbbihoz lásd Kerkapoly Károly: *Protestáns egyház-alkotmány tekintettel történeti fejlődésére.* Reformált Főtanoda, Pápa, 1860, 69., 74., 84–85. o.
- ¹² W. John Sap: *Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State.* University Press, Amsterdam, 2001, 16–17. o.
- ¹³ Pap Gábor: *Vázlat az alkotmányeszmé szellemtörténeti fejlődéséről.* Kézirat, 7. oldal. A Francogallia érveiről, illetve a francia királyok megválasztásának hotmani érvéről lásd W. John Sap: *Paving the Way for Revolution. Calvinism and the Struggle for a Democratic Constitutional State.* University Press, Amsterdam, 2001, 38–42. o.
- ¹⁴ Pap, i. m. 7. o.
- ¹⁵ Uo. 8. o.
- ¹⁶ A két reformátor politikával kapcsolatos tanításait bővebben lásd Birkás Antal: *Reformáció, államhatalom, politika.* Luther Kiadó, Budapest, 2011.
- ¹⁷ Ezzel kapcsolatban bővebben lásd Békefy Lajos gazdasággal kapcsolatos fejezetét. In: *Mai dilemmák – Protestáns válaszok. Szociáletikai kézikönyv mindenkinek.* Szerk.: Békefy Lajos, Birkás Antal, Budapest, (megjelenés 2015 decemberében).
- ¹⁸ A fentiekkel – illetve a később említett „hitelezési feltételekkel” – kapcsolatban lásd továbbá – a fentebb idézett Békefy–Birkás-kötet mellett – a KDNP Protestáns Műhely Tanulmányi Füzetek III. és IV. számát (elsősorban is Christoph Stückelberger és Békefy Lajos írásait).
- ¹⁹ Owen Chadwick: *A reformáció.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 175. o., továbbá a „hivatás” fogalmának elemzésével kapcsolatban Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme.* Gondolat, Budapest, 1982, 87–100. o.
- ²⁰ Jürgen Kuberski: *Mi az elhívásom?* Ethos, 22. évf., 85., 38–40. o.
- ²¹ Szűcs Ferenc: *Teológiai etika.* A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1993, 167. o.
- ²² Óvatosan kell azonban fogalmazni. Még a vonatkozó – általam is hivatkozott – szakirodalom is nem egy esetben egymásnak ellentmondó állításokat tesz például a kereskedelem Luther általi elfogadottságával vagy éppen a reformátor árképzéssel kapcsolatos felfogásával kapcsolatban. Én magam Luther vonatkozó

leghíresebb, illetve legismertebb munkáját (*A kalmárkodásról és az uzsoráról*) igyekeztem alapul venni az állításaim megfogalmazásakor, figyelve az esetleges irodalmi eltérésekre is. Ez utóbbiak az esetek egy részében megfogalmazásbeli erősségükben térnek el egymástól – lásd például a kereskedelem általános megítélésének kérdését –, vannak azonban olyan állítások – pl. az árképzéssel kapcsolatban –, ahol tartalmi különbségeket találunk a témát tárgyaló különböző tanulmányokban, elemzésekben. Lásd a későbbi végjegyzeteket. Luther uzsorával kapcsolatos 1524-es tanulmánya e helyen online is elérhető (angol nyelven): <http://www.lutherdansk.dk/Martin%20Luther%20-%20On%20trading%20and%20usury%201524/ON%20TRADING%20AND%20USURY%20-%20backup%20020306.htm>). Az esetleges véleményváltozás – hangsúlyeltolódás – azonban nem kizárt. Luther felfogása más esetekben is – pl. a világi felsőbbsséggel szembeni feltétlen engedelmesség kérdésében – mutat változásokat: az előrehaladott életkor, a több tapasztalat olykor finomította vagy éppen felülírta korábbi véleményét. Jelen esetben azonban én csak és kizárólag Luther fentebb is hivatkozott – a témában legismertebbnek számító – tanulmányát vizsgálom.

- ²³ Zsugyel János: *Luther Márton közgazdasági nézetei*. 2–3. o. <http://real.mtak.hu/4937/1/1129723.pdf>
- ²⁴ A fentiekkel kapcsolatban fontos azonban megemlíteni, hogy míg például az általam is hivatkozott Orosz-féle tanulmány Lutherrel összefüggésben az „állami” árszabályozásról beszél, addig mások – pl. Zsugyel János – épp az ellenkezőjét olvassák ki a reformátor szavaiból, azaz a „piac” önszabályozó mechanizmusa mellett érvelnek a reformátorra hivatkozva. (Véleményem szerint Luthernál ez a kérdés – legalábbis az általam hivatkozott 1524-es tanulmányában – nem kerül elő hangsúlyosan, annál inkább viszont a kereskedői lelkiület, a különböző „trükközések”, kereskedő-„praktikák” ismertetése, vagy éppen a felebarát iránti szeretet kérdése. Az a néhány oldal azonban, amelyekben Luther az árszabályozásról ír, inkább Zsugyel János észrevételeit látszik alátámasztani; a „központi” árszabályozás a német reformátor szerint az áruk sokfélesége, a származás távolsága stb. miatt a gyakorlatban nem kivitelezhető, helyette a kereskedő lelkiismeretére, önmérsékletére apellál.)
- ²⁵ Segesváry Lajos: *Az egyháztörténelem alapvonalai*. Városi Nyomda, Debrecen, 1936, 145–146. o.
- ²⁶ Fazakas Sándor: *Kálvin szociáletikájának időszerűsége*. In: Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és hatásáról. Szerk.: Fazakas Sándor, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009.
- ²⁷ Luther Márton: *A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében*. In: A római pápaságról. Aeternitas Kiadó, Budapest, 2004, 148. o.
- ²⁸ *Intelem a papsághoz az uzsora elleni prédikálásról*.
- ²⁹ Weber, i. m. 230–290. o.
- ³⁰ Orosz István: *Kamat és uzsora a 15–16. századi Európában*. In: Jean Calvin 500. Szerk.: Gheorghe Gorun, Hermán János, Partium Kiadó, Nagyvárad, 2010, 97–98. o.
- ³¹ Ezzel kapcsolatban szintén lásd a már korábban is hivatkozott Protestáns Műhely Füzeteket, elsősorban Stückelberger tanulmányát (In: Szászfalvi László: *KDNP PM Tanulmányi Füzetek II*. KDNP PM, Budapest, 2009.
- ³² Számos területtel lehetne még foglalkozni a két reformátor gazdasági nézeteivel összefüggésben (pl. az árszabályozás kérdése, a korrupció megítélése, jogállamiság, szociális intézkedések, közjő stb.). Ezen témákkal itt és most terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozhattam. Ezekkel kapcsolatban figyelmükbe ajánlom a már korábban is hivatkozott írásokat, elemzéseket: Orosz István, Zsugyel János, Békefy Lajos, Christoph Stückelberger, Max Weber és mások – köztük Csepregi Zoltán – munkáit.